



VIETNIEKVĀRDU *TU* UN *JŪS* LIETOJUMS JAUNIEŠU VĒRTĒJUMĀ

Nemot vērā demokratizācijas tendences valodas lietojumā, Rietumu ietekmi runas uzvedībā, padomju tradīciju laušanu uzrunas formas izvēlē, ir svarīgi noskaidrot, cik stabilas ir vietniekvārdu *tu* un *jūs* pozīcijas mūsdienu latviešu valodā. Pētījumā tiek salīdzināta minēto vietniekvārdu funkcionēšana sabiedrībā, uzrunājot vienu personu.

Kopš 1999. gada tiek veikts sociolingvistisks pētījums, kurā ir iekļauta pronomiālā uzruna un faktu analīze, ko ir snieguši dažādu vecuma grupu (no 15 līdz 65 un vairāk gadu) respondenti [3; 5; 6:292-294; 11]. Par vietniekvārdu *tu* un *jūs* izvēli ir rakstījusi V. Skujiņa [10:76-78], minētos pronomenus pragmatiskajā aspektā ir vērtējusi D.Nītiņa [7:84-85]; šo jautājumu lietuviešu valodā ir aplūkojusi G. Čepaitiene [1].

Rakstā tiks analizēti sociolingvistiskās aptaujas “Jauniešu lingvistiskā kompetence un attieksme pret valodas lietojumu un normu” rezultāti. Anketēšana ir veikta Liepājā, atbildes ir snieguši sešdesmit jaunieši vecumā no 15 līdz 30 gadiem. Anketēšanas rezultāti ir salīdzināti pēc dzimuma un vecuma grupām, izmantojot šādu dalījumu: 15-18 gadi; 19-24 gadi un 25-30 gadi. Katrā vecuma grupā aptaujāti 10 vīrieši un 10 sievietes. Pētījuma izstrādē izmantotas tādas metodes kā intervēšana, tiešie novērojumi, kā arī analizēti ap sešdesmit domrakstu, ko rakstījuši Liepājas Pedagoģijas akadēmijas studenti par tematu “Vietniekvārdi *tu* un *jūs* manā vērtējumā”. Jānorāda, ka domrakstu teksti nav rediģēti. Raksta mērķis ir noskaidrot, no vienas puses, kuru vietniekvārdu – *tu* vai *jūs* – jaunieši izvēlas, vēršoties pie kādas personas; no otras puses, kādas ir jauniešu gaidas, resp., kura pronomiālā uzrunas forma būtu jālieto, uzrunājot viņus.

Valodnieks A. Veisbergs uzskata, ka “divas formas – *tu* un *jūs* – ir vērtība, jo tās ļauj niansēt to, ko gribam izteikt. Ar tām var parādīt emocijas, var pazemot un var

pagodināt. Valoda ir ļoti utilitāra. Ja šīm formām nebūtu nekādas nozīmes, valoda aun
pati tās nodzēstu." [9] Lielākā daļa vidējās un vecākās paaudzes pārstāvju varētu evē
pievienoties minētajam viedoklim, bet vai jauniešiem šī vērtība ir nepieciešama? izru
Analizējot studentu domrakstus, var konstatēt, ka jaunieši apzinās ekstralingvistisko esp
faktoru, tai skaitā uzrunātās personas vecuma, sociālā statusa, distancētu vai tuvu-esp
attiecību, nozīmi vietniekvārdu *tu* un *jūs* izvēlē.

Piemēram, studente (sieviete, 19-24) raksta: "*Manā vērtējumā vietniekvārdi tu un jūs ir divi dažādi vietniekvārdi, kurus izmantoju atkarībā no tā, kāda ir dotā situācija. Protams, vietniekvārdu jūs es lietoju, lai uzrunātu kādus vecākus, gadgadagājuma cilvēkus, kā arī pasniedzējus, noteiktus sabiedrības locekļus, protams, arī draugu vecākus. Ar vārdu tu es atļaujos uzrunāt gan draugus, gan radus, gan savus ģimenes locekļus un paziņas, kas ir diezgan cieši saistīti ar manu dzīvi.*"

Pētījuma rezultāti liecina, ka vietniekvārdu *tu* un *jūs* lietojumu var ietekmēt runas situācijas oficiālums vai neoficiālums. Formālos apstākļos lielākā mērā tiek ievērota runas etiķete un dominē pronomēna *jūs* izmantojums; neformālos apstākļos ir vērojama tendence uzrunāt sarunas partneri ar vietniekvārdu *tu*. Studentu domrakstos ir redzams, ka jauniešiem šķiet dīvains fakts, ka atšķirīgos saziņas apstākļos ir iespējams vienu un to pašu personu uzrunāt gan ar *tu*, gan ar *jūs*. Piemēram, studente (sieviete, 19-24) raksta: "*Ir nācies saskarties ar problēmu, kad ģimenē vecāki ir ievērojamas personas sabiedrībā un kad bērni nezin kā kurā brīdī uzrunāt vecākus. Ja mans tētis ir deputāts, sabiedrībā uzrunāju ar jūs, bet to, ka arī mājās joprojām turpinās jūsošana, pilnībā neatbalstu.*" Cita studente (sieviete, 19-24) atzīst: "*Mani vienmēr ir mulsinājušas situācijas, kad ir jākontaktējas ar saviem vienaudžiem neformālos apstākļos, kad mēs viens otru uzrunājam uz jūs. Man tas liekas muļķīgi, jo es zinu, ka, piemēram, kādā izklaides pasākumā mēs viens otru noteikti neuzrunātu uz jūs.*"

Anketā tika iekļauti vairāki jautājumi, lai noskaidrotu, kura pronomiņālā uzrunas forma, pēc jauniešu domām, būtu jālieto, uzrunājot viņus. Liela daļa pieaugušo uzskata, ka pastāv noteikta vecuma robeža (jaunietis kļūst par vidusskolēnu, saņem pasi, kļūst pilngadīgs u. tml.), kas norāda, ka, vēršoties pie

jaunieša, ir jāizmanto vietniekvārds *jūs*. Šī sabiedrības norma ne vienmēr tiek ievērota. Atbildes uz jautājumu "Vai Jums ir nepatīkami, ja kāda sveša persona Jūs uzrunā ar *tu* bez iepriekšējas vienošanās?" rāda, ka kopumā 48,4 % respondentu šādu iespēju noliedz, 38,3 % - pieļauj, ka dažreiz tas varētu būt nepatīkami, 13,3 % respondentu ir izvēlējušies atbildi *jā*. Vērtējot rezultātus pēc vecuma un dzimuma grupām, var secināt, ka visvairāk apstiprinošo atbilžu ir sniegušas sievietes vecumā no 25 līdz 30 gadiem (30 %), ka visaugstākais negatīvo atbilžu rādītājs ir vienāds (60 %) divās respondentu grupās – sievietes 15-18 un vīrieši 25-30 – un ka atbildi *dažreiz* visbiežāk ir izvēlējušies 50 % vīriešu 19-24 un tikpat sieviešu 25-30. 1999.-2000. gada pētījumā apkopotā informācija, ko devuši 200 respondentu vecumā no 15 līdz 65+ gadiem, liecina, ka, pieaugot aptaujāto personu vecumam un paaugstinoties viņu sociālajam statusam, pastiprinās respondentu gaidas, lai nepazīstams cilvēks viņus uzrunātu ar *jūs* [5].

Nākamajā anketas jautājumā "Vai Jūs vēlētos, lai skolotāji ar jums runātu neformāli?" (sk. 1. tabulu) jauniešiem tika piedāvāti šādi atbilžu varianti: *jā*, *nē*, *reizēm*. Tā kā mācību iestādēs, kas, kā zināms, nav izolētas no apkārtējās sabiedrības, ir vērojamas demokratizācijas tendences uzrunas lietojumā (piemēram, daļa jaunākās un vidējās paaudzes skolotāju atļauj skolēniem sevi saukt vārdā un uzrunāt ar pronomenu *tu*), pētījuma sākumā tika pieļauta iespēja, ka skolēni un studenti vēlas, lai viņi tiktu uzrunāti neformāli. Tomēr prognozes nav piepildījušās. Kopumā pozitīvu atbildi ir devuši 35 % respondentu, negatīvu – 30 % un 35 % jauniešu ir atzinuši, ka reizēm viņi gribētu, lai skolotāji ar viņiem runātu neformāli. Atbildot uz šo jautājumu, jauniešiem bija iespējams pamatot savu viedokli. Pozitīvas atbildes izvēli ir noteikuši vairāki faktori, kas ir saistīti ar saskarsmes ērtumu, psiholoģisko komfortu un tuvāku attiecību veidošanos starp skolēnu un skolotāju.

Piemēram, vīrietis 19-24, students, raksta: "*Tā vieglāk ir atrast kontaktu un risināt radušās problēmas.*" Vīrietis 15-18, mācās vidusskolā, saka: "*Vieglāk izprast, sadarboties.*" Sieviete 15-18, mācās vidusskolā, norāda šādu motivāciju: "*Lai starp skolotāju un skolēnu nebūtu barjera, lai skolēni saprastu, ka skolotājs arī cilvēks.*"

Tabula Nr 1.

Vai Jūs vēlētos, lai skolotāji ar Jums
runātu neformāli?

Vecuma grupa	Atbildes %					
	Jā		Nē		Reizēm	
	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.
15–18	20	50	50	–	30	50
19–24	30	40	40	30	30	30
25–30	10	60	50	10	40	30
Kopā	20	50	46,7	13,3	33,3	36,7
	35		30		35	

Tabula Nr 2.

Vai latviešu valodā vajadzētu atteikties no
vietniekvārda **Jūs**, uzrunājot vienu personu

Vecuma grupa	Atbildes %					
	Jā		Nē		Nezinu	
	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.
15–18	–	20	80	50	20	30
19–24	20	–	80	90	–	10
25–30	–	–	100	100	–	–
Kopā	6,7	6,7	86,6	80	6,7	13,3
	6,7		83,3		10	

Iespējams, ka atšķirīgs sociālais statuss – skolotājs un skolēns, pasniedzējs un students – norāda uz nevienlīdzīgu komunikāciju, kurā jaunieši atrodas psiholoģiskajā pozīcijā “no apakšas”. Sociālajā psiholoģijā tiek atzīts, ka “tā ir viena partnera atkarības pozīcija. Viens no sarunu biedriem “pakārtojas” otram, no kura atkarīga viņa problēmu atrisināšana, uzsverot pirmā augstāku statusu, pieredzi, varu.”

[8:70] Vietniekvārda *tu* izmantojums apliecinātu, ka saziņa notiek starp līdzvērtīgiem partneriem. Salīdzinot pozitīvo atbilžu rādītājus pa vecuma un dzimuma grupām, vīrieši ir biežāk atzīmējuši *jā* nekā sievietes. Visaugstākais šo atbilžu procents (60 %) ir sociālajā grupā, ko veido vīrieši vecumā no 25 līdz 30 gadiem.

Tālāk raksturosim to jauniešu viedokli, kuri reizēm vēlas, lai skolotāji ar viņiem runātu neformāli. Šīs atbildes komentāros tiek uzsvērts runas situācijas raksturs: neoficiālos saziņas apstākļos ārpus mācību stundām vai lekcijām jaunieši gribētu, lai pedagogi, vēršoties pie viņiem, izmantotu vietniekvārda *tu*. Minēsim dažus piemērus.

Vīrietis, 19-24, students: "*Ārpus skolas, svinībās, pārgājienos.*" Sieviete, 25-30, augstākā izglītība: "*Starpbrīžos, lai viņi būtu pieejami.*" Sieviete, 19-24, studente: "*Ja pasniedzējs ir jauns, ja ar viņu ir labas attiecības un daudz kopēju pasākumu (neformālu), arī bieži – lai es nejostos veka.*" Sieviete, 25-30, studente ir izteikusi netipisku vēlēšanos: "*Ja radušies sarežģījumi kādā mācību priekšmetā (bet tikai ar noteiktā priekšmeta skolotāju).*"

Atbildot uz šo jautājumu, variantu *reizēm* visvairāk ir norādījuši vīrieši (50%) vecuma grupā 15-18. Visaugstākais negatīvo atbilžu rādītājs (50%) ir vienāds divās sociālajās grupās, ko veido sievietes vecumā no 15 līdz 18 un 25 līdz 30 gadiem. Tātad pētījuma rezultāti liecina, ka nevajadzētu vispārināt pieņēmumu, ka visi jaunieši vēlētos, lai skolotāji ar viņiem runātu neformāli. Šī jautājuma apskatā ir svarīgi norādīt, ka brīvāku attiecību veidošanās, kas ir saistītas arī ar vietniekvārda *tu* lietojumu, mācību iestādēs starp skolotājiem un skolēniem, pasniedzējiem un studentiem nav vienpusējs process. Interviju materiālos jaunie skolotāji un pasniedzēji 25-30 uzsver, ka viņi nevēlas radīt komunikācijā nekādas psiholoģiskās barjeras, ko sekmētu vecuma vai sociālā statusa atšķirības. Visbiežāk tiek minēts cēlonis: "*Lai es nejostos veka.*"

Lai noskaidrotu, cik stipras ir vietniekvārda *jūs* pozīcijas latviešu valodā, pētījumā tika izvirzīta nākamā hipotēze, kas ir formulēta jautājumā "*Vai latviešu valodā vajadzētu atteikties no vietniekvārda jūs, uzrunājot vienu personu?*" (sk. 2. tabulu) Anketēšanas rezultāti ir pārsteidzoši – kopumā 83,3% jauniešu nevēlas

atteikties no minētās pronomiņālās uzrunas, vēršoties pie viena cilvēka. Vecumā grupā 25-30 negatīvu atbildi ir snieguši pat 100% vīriešu un tikpat sieviešu (šī jautājuma analīze citās vecuma grupās ir veikta 1999.-2000. gada pētījumā sk. 5). Iespējams, ka jauniešu viedokli šajā jautājumā ir ietekmējusi audzināšana ģimenē. Tomēr sociolingvistiskie pētījumi pierāda, ka jauniešu vērtējumā vietniekvārdu *tu* un *jūs* pozīcijas ir stabilas mūsdienu latviešu valodā.

LITERATŪRA

1. Čepaitienē G. Kreipimosi žodžiai lyčių aspektu. *Mergaitė, jaunuolė šeimoje ir visuomenėje (mokslinės konferencijos medžiaga)*. Šiauliai, 1996. 29.–35.lpp.
2. Fasold R. *The Sociolinguistics of Language*. Oxford /Cambridge: Blackwell, 1992.
3. Jukāme I. *Personas dzimuma, vecuma un izglītības nozīme uzrunas formu izveidē*. Kursa darbs. Liepāja, 2001.
4. Lasila S. *Jaunā zelta uzvedības grāmata*. Rīga: Sprīdītis, 1994.
5. Lauze L. Uzrunas formu lietojums sociolingvistiskā aspektā. *Latvijas Vēstnesis*. 2000. Nr. 380/383 92291/2294). 27.okt. 23. lpp.
6. Lauze L. Dzimuma atšķirības uzrunas lietojumā. Grām.: *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums* 5. Liepāja: LiePa, 2001. 286.–295.lpp.
7. Nītiņa D. Vārdu un vārdformu semantikas pragmatiskie aspekti. Grām.: *Linguistica Lettica*. 2001. 8. laid. 78.–86. lpp.
8. Omārova S. *Cilvēks runā ar cilvēku (saskarsmes psiholoģija)*. Rīga, 1996.
9. Puķe I. Es šaubos – tā tad lietošu *jūs*. *Diena*. 2000. 19.febr.
10. Skujiņa V. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999.
11. Šēniņa I. *Vietniekvārdu tu un jūs opozīcija latviešu valodā*. Kursa darbs. Liepāja, 2000.

Summary

THE USAGE OF PRONOUNS *TU* AND *JŪS* EVALUATED BY YOUNG PEOPLE

The present research represents the study of sociolinguistic variation. The young people must choose one among two singular personal pronouns of the Latvian language, *tu* being familiar and informal, whereas *jūs* – polite and more formal. Attention has been given to differences among gender and age groups. The present article is based on personal interviews, direct observation, essays written by students of the Liepaja Academy of Pedagogy and responses to questionnaires.